

Tussen elitisme en egalitarisme

PROF. DR. J. PEN

Inleiding

Iedereen weet dat Tinbergens werk geïnspireerd wordt door twee opvattingen, de ene methodologisch, de andere sociaal. Enerzijds het idee, of de hoop, dat de economische samenhangen kenbaar zijn volgens de methode der natuurwetenschappen. Grootheden moeten liefst worden gemeten, en de samenhangen moeten kwantitatief worden vastgesteld. Anderzijds de wens dat de wetenschap, als het even kan, in dienst moet staan van de sociale vooruitgang. De economie moet de instrumenten verschaffen voor de door de politicus vast te stellen doeleinden. Tegelijk stelt Tinbergen, als burger, zijn eigen doeleinden vast: de volledige werkgelegenheid, de rechtvaardigheid, de verbetering van het lot der minstbedeelden, speciaal in de arme landen. De wetenschap kan weliswaar zelf geen waardeoordelen uitspreken (die zijn immers niet falsificeerbaar), maar waardeoordelen spelen wel een rol bij de keuze van de probleemstellingen, de keuze der relevante feiten, de keuze der te onderzoeken samenhangen. „Waardenvrije” wetenschap is in die zin dan ook een onmogelijke opgave. Sommigen betreuren dat, maar Tinbergen niet. Hij beschouwt ethische motivatie en praktische relevantie als kenmerken van de betere wetenschapsbeoefening.

Egalitarisme

Over Tinbergens normatieve kader gaat deze bijdrage. Het is de ideeënwereld van de sociaal-democratie. De rechtvaardigheid staat bij sociaal-democraten hoog aangeschreven. Er bestaan, ook binnen die maatschappijbeschouwing, nog weer vele varianten en nuances, maar het lijdt geen twijfel dat de sociaal-democratische varianten alle egalitaristisch van aard zijn. Tinbergens eigen variant van het egalitarisme gaat zeer ver: wat hij het liefst zou zien is een gelijk welzijn voor alle mensen. Natuurlijk is dat ideaal in werkelijkheid nooit bereikbaar, al was het maar omdat sommige mensen van nature gelukkiger zijn dan andere, en het domme toeval speelt ook een grote rol. Sommige individuen worden door het ongeluk achtervolgd. Maar de samenleving moet liefst zo worden ingericht dat individuele tegenslagen, zoals ziekte en invaliditeit, worden gecompenseerd in het inkomen, en verder moeten sociale groepen zoveel mogelijk een gelijk welzijn kunnen bereiken. Tinbergen neemt zeker geen genoegen met „gelijke kansen” aan de start van iemands individuele loopbaan, want deze vorm van „gelijkheid” bevoordeelt de schranderden en de handigen en degenen die het geluk mee hebben. Dat brengt Tinbergen op gespannen voet met bepaalde varianten van het liberalisme, omdat men daar meer geneigd is zich neer te leggen bij het feit dat onderwijssystemen, concurrentiesystemen en hiërarchische systemen juist die mensen die toch al over meer talenten beschikken dan anderen, in een steeds gunstiger positie brengen. Hij is strikt egalitairistisch in die zin, dat het welzijn van de minder bedeelden door de maatschappelijke systemen bij voorrang moet worden bevorderd. Het solidarisme, dat de minstbedeelden een zeker minimum-niveau van welzijn tracht te garanderen maar daarboven welwillend staat tegenover aan-

zienlijke verschillen in inkomen en vermogen, wordt door hem als te zwak verworpen.

In de praktijk komt Tinbergens standpunt er op neer dat er aanzienlijke sociale voorzieningen behoren te worden getroffen, dat het onderwijs zich het lot der achterblijvers behoort aan te trekken, en dat de inkomensverschillen de lasten van het beroep behoren te weerspiegelen. Dit laatste is door Tinbergen uitgewerkt in een aantal kwantitatieve studies. Daarbij doen zich twee beperkingen voor: de norm slaat niet op individuen, want dat is niet haalbaar, maar op groepen; en de optimale inkomensverdeling kan afwijken van de rechtvaardige in die gevallen waarin de rechtvaardigheid reacties oproept, bij voorbeeld aan de aanbodkant, die te veel schade toebrengen aan het totale inkomen. Er kan dus een zekere wringing optreden tussen het egalitaire ideaal en de harde praktijk des levens, maar het ideaal blijft overeind en het is een van de taken van de economie om het conflict te verzachten. We moeten blijven zoeken naar beleidsinstrumenten die de afwijking tussen het optimale en het rechtvaardige verkleinen.

Eén van die mogelijke instrumenten, waarvoor Tinbergen vrijwel als enige de aandacht heeft gevraagd, is de talentenbelasting. Deze fiscale ingreep gaat zeer ver, al was het maar omdat de overheid van alle mensen de talenten moet meten en registreren. Toch past de heffing logisch perfect in Tinbergens waardesysteem. Getalenteerde mensen zijn aan de maatschappij een belasting verschuldigd opdat het welzijn egalitair wordt verdeeld. Het moet een „lump sum”-heffing zijn opdat de prikkel tot werken niet wordt aangetast, want Tinbergen houdt niet van luiheid. Weliswaar stuit een dergelijke heffing op ernstige bezwaren, en zulks met name omdat het talent bij de huidige stand van de psychologie niet kan worden gemeten. Voor zover capaciteiten enigszins kunnen worden gekwantificeerd, doet zich het vervelende probleem voor dat de scheiding tussen het aangeboren talent en de aangeleerde inkomensverwervende capaciteit niet kan worden geoperationaliseerd. De talentenbelasting is dus geen praktisch voorstel, maar Tinbergen hoopt wel dat de wetenschap zich zover zal ontwikkelen dat het er nog eens van zal komen.

Elitisme

Al het voorgaande is dus strikt egalitairistisch gedacht, en het lijkt op het eerste gezicht vreemd om Tinbergen elitistische opvattingen toe te schrijven. En inderdaad zal men bij Tinbergen nergens de elitistische stellingname aantreffen dat de maatschappij wordt geregeerd door een kleine gesloten groep, die zich zelf in stand houdt (Mosca, Pareto, Michels). Noch ook ziet hij een kapitalistische machtsconcentratie die de wetten maakt, de staat beheerst en de inkomensverdeling naar haar hand zet – dat marxistische idee valt slecht te rijmen met het „werkelijk bestaande kapitalisme” in de democratieën, waar de wetten veeleer de zwakken begunstigen dan de eigenaren. De uitholling van het eigendomsrecht is in de verzorgingsstaat veel verder voortgeschreden dan met de marxistische diagnose strookt. Tinbergen ziet nog wel uit-

buiting, maar dan eerder uitbuiting van het ene type arbeid door het andere: een heel stuk van de inkomensongelijkheid bestaat in ongelijkheid tussen arbeidsinkomen. Zijn theorie is er op gericht dat verschijnsel te begrijpen en daardoor te verminderen.

Maar een andere variant van het elitisme is inderdaad bij Tinbergen aan te treffen. Het is de sociaal-democratische opvatting dat het land geregeerd en de beschaving vooruit gebracht moet worden door een groep van uitverkorenen. Dat „uitkiezen” strookt overigens met de etymologie van het woord „elite”. De voorhoede is een culturele en morele voorhoede, en de maatschappij behoort zo te worden ingericht dat deze voorhoede maximale kansen krijgt om haar functie uit te oefenen. De andere mensen krijgen maximale kansen om deze voorhoede te volgen, en straks ook op te volgen. De elite mag dan het tegendeel zijn van een gesloten groep, maar zij is wel degelijk aanwezig en zij bepaalt, als alles in orde is, de richting van de maatschappelijke ontwikkeling.

Dit culturele en morele elitisme komt bij Tinbergen op verschillende manieren naar voren. In de eerste plaats is het inherent aan zijn wetenschapsopvatting. De wetenschap speelt een strategische rol in de vooruitgang – niet alleen in de sociale vooruitgang maar ook technisch. Zo moet de nieuwe techniek, die energie bespaart en het milieu redt, worden uitgedacht door wetenschapsmensen. In die wereld heerst, alle democratisering ten spijt, nog steeds een uitgesproken hiërarchie. De een is een stuk creatiever dan de ander. Voor iemand die uit de natuurkunde komt, spreekt dat vanzelf. (Een uiterst onaangename bijkomstigheid is daarbij dat juist de creatiefste natuurkundigen, mensen van Tinbergens eigen generatie, de wereld op de rand van de nucleaire afgrond hebben gebracht – een element in Tinbergens opvatting over de culturele crisis, maar daarover nader.)

Elitaire ideeën zijn vervolgens nauwelijks te vermijden als het over het onderwijs gaat, en het onderwijs speelt bij Tinbergen bijna een even centrale rol als de wetenschap. Het onderwijs moet jonge mensen in staat stellen hun capaciteiten volledig te vormen en te benutten, liefst tot de grenzen van hun individuele mogelijkheden. Dat is goed voor die jonge mensen, en het is goed voor de samenleving, en het is ook goed voor de inkomensegalitatie. Nu menen sommige aanhangers van het egalitarisme wel eens dat alle mensen „eigenlijk” gelijk zijn, of behoren te zijn, maar in feite zijn mensen, in vele opzichten, ongelijk. Soms zelfs in hoge mate ongelijk. Ze hebben uiteenlopende capaciteiten. Dat blijkt overduidelijk op diverse plaatsen in de maatschappij: rond het biljart, op het voetbalveld, op het concertpodium. Helaas blijkt het ook in de scholen. Er bestaan goede en slechte leerlingen (scholieren, studenten). Er bestaan hinderlijke verschillen in intelligentie, oplettendheid, belangstelling, doorzettingsvermogen. Er bestaan hoogst hinderlijke verschillen in leerplezier – dat plezier is bij veel kinderen en jonge mensen namelijk nogal negatief. Zij balen dus van het onderwijs, spijbelen bij het leven, en na een tijdje balen ze van het hele sociale gebeuren. Zij sturen zich zelf de bijstand in. Dat is geen prettige gedachte voor degenen die graag zouden willen dat de jonge mensen hun capaciteiten vergroten en be-

nuten, tot de grenzen van hun menselijke mogelijkheden. Het verschijnsel van de „drop-outs” heeft zulke vormen aangenomen dat het niet langer kan worden afgedaan als iets wat je in de puberteit wel eens ziet, en wat vanzelf weer over gaat. Het vormt een zelfstandige bijdrage aan de cultuurcrisis waarin wij volgens Tinbergen leven. Maar ook afgezien van deze extreme vormen van een falende onderwijscultuur is de ongelijkheid der „onderwijsontvangers” telkens weer teleurstellend voor de egalitaristen. Ik spreek uit ervaring als ik zeg dat we ons bij deze ongelijkheid moeten neerleggen, al kost het de egalitarist moeite.

Spanning

Wie, zoals Tinbergen, wel graag zijn geloof in de vooruitgang zou willen behouden, moet dan ook nog hopen dat de beste leerlingen in het onderwijsstelsel de beste kansen krijgen. Maar tevens vergt de rechtvaardigheid dat de „kansarmen” en de minderbegaafden niet te veel achterop raken. Elitisme en egalitarisme raken hier licht op gespannen voet. In de praktijk vinden we wel compromissen die de tegenstelling versluieren, althans zolang het onderwijs over genoeg geld beschikt, maar in tijden van financiële krapte komt de keuze, zoals vele andere, duidelijker op tafel. Moeten we prioriteit verlenen aan de jongelui met talent of moeten we de scholen gebruiken om achterstanden in talent en sociale omstandigheden te compenseren? Moeten we de voorkeur geven aan harde, praktijkgerichte opleidingen of aan zachte opleidingen, die nivellerend werken op de inspanning van de leerlingen? Het blijven moeilijke keuzen.

Een soortgelijk dilemma zien we op het terrein van de cultuur. Tinbergen koestert, zoals alle sociaal-democraten van de oude stempel, het ideaal van de verbreiding van de cultuur onder alle mensen. Dat is een anti-elitair standpunt. Over de precieze invulling van dit ideaal kan nog verschillend worden gedacht – Tinbergen denkt eerder aan de liefde voor de natuur (NJN) dan aan Beethoven – maar zoveel is zeker dat het gaat om een sobere, maar toch spirituele levensstijl. Dat heeft iets elitistisch. De massa dient beschaafder te worden, en zich niet, onder invloed van het eigen loodzware gewicht, te laten neerdrukken naar vulgaire genoegen. Massificatie is niet goed.

Tinbergen heeft er bij verschillende gelegenheden blijk van gegeven dat hij dat gevaar zeer groot acht. Hij denkt daarbij vooral aan de commerciële invloed op de massacultuur. Vanuit deze hoek zijn krachten aan het werk die herinneren aan het samenspel van inkomens en bestedingen in een keynesiaanse depressie: van kwaad tot erger. Het begint met een neiging tot materialisme en hebzucht, maar het wordt al gauw sensatiezucht en agressie. De slechte neigingen van de mensen worden aangemoedigd door hele bedrijfstakken: de brouwerijen, de popmuziek, de hasjcultuur, en vooral de uitgeverijen en de filmindustrie. Geweld en pornografie hebben zich van de media meester gemaakt. De normen zijn eerst verschoven en worden vervolgens in het geheel niet meer nageleefd. Het is speciaal de jeugd die door deze vicieuze cirkels wordt bedreigd. Wij leven, volgens Tin-

bergen, dan ook in een diepe cultuurcrisis, gekenmerkt door bandeloosheid, wetteloosheid en geweld.

Op zich zelf is een dergelijke sombere diagnose van de „geest” van de eigen tijd geen uitzonderlijk verschijnsel (J. Huizinga, Ortega y Gasset). Het komt veel voor bij idealisten – hoe hoger het ideaal, hoe waarschijnlijker de teleurstelling. Het opmerkelijke zit evenwel bij het feit dat de sombere diagnose meestal wordt gesteld vanuit de anti-egalitaristische hoek: het vulgus heeft zich van het openbare leven meester gemaakt, dus kan men nauwelijks iets anders verwachten. Tinbergen kiest een andere invalshoek: niet de „massa” is slecht – het woord komt bij hem niet voor –, maar het samenspel van krachten dat typerend is voor een gecommmercialiseerde cultuur. Het leidt tot vergroving, afbraak en verloedering. Dat samenspel moet dan ook worden doorbroken, en daarvoor hebben we de overheid nodig.

Dus moet de overheid, volgens Tinbergen, de cultuur niet slechts positief bevorderen; zij behoort ook de verloedering af te remmen. Het model dat hem daarbij wel eens voor ogen heeft gestaan is dat van de filmkeuring. Die had liever niet moeten worden afgeschaft. Soortgelijke keuringen zouden misschien overwogen kunnen worden op het terrein van boeken en tijdschriften. In ieder geval behoort de anti-porno-geving strikt te worden nageleefd.

Zulke suggesties – reeds gedaan in de jaren zestig! – hebben Tinbergen in conflict gebracht met de liberalen, maar ook met de libertijnse stroming binnen het egalitarisme. Er werd hem verweten dat hij de censuur wilde instellen. Formeel kan zo'n verschil van inzicht soepel worden opgelost, omdat Tinbergen natuurlijk een open oog heeft voor de praktische en de morele bezwaren van de censuur. Maar op de achtergrond blijft een verschil van gevoelens bestaan: Tinbergen is geen libertijn en ook geen culturele egalitarist. Zijn conceptie van de beschaving heeft een elitistische inslag. Alleen door een elitistische strategie kan de beschaving nog enigszins worden gered.

Inkomensverdeling

Gelukkig is het allermindst zo, dat er alleen maar spanningen bestaan tussen Tinbergens elitisme en zijn egalitarisme. Op één essentieel punt leven ze in harmonie met elkaar en dat betreft de rechtvaardige verdeling van de arbeidsinkomens. Zoals bekend, komt zijn rechtvaardigheidsnorm erop neer dat de lusten en lasten van de functie weerspiegeld behoren te worden in de inkomens, zodat het welzijn, althans per groep, wordt geëgaliseerd. De feitelijke ontwikkeling gaat in deze richting in zoverre het onderwijs er in slaagt de hoger opgeleiden minder schaars te maken en de lager opgeleiden schaarser. Dat is marktconform en zelfs neoklassiek gedacht. Deze, in wezen voor de hand liggende, zienswijze heeft echter een verrassende implicatie die vaak over het hoofd wordt gezien. Mensen met zéér ongelijke bekwaamheden, zéér ongelijke opleidingsniveaus en zéér ongelijke functies kunnen niettemin hetzelfde inkomen verdienen. De Tinbergiaanse elite is een functionele elite. De uitverkorenen functioneren in de bedrijven, in de vrije beroepen, in het onderwijs, in de

wetenschap, maar hun inkomens zijn neoklassiek genivelleerd tot het peil van de gewone mensen. Uit een sociaal oogpunt is iedereen gewoon geworden. Op straat, in de winkels, in de woningen en in de leggers van de inspecteur van de inkomstenbelasting zijn de standen verdwenen. Er bestaan nog slechts individuen die allemaal verschillend zijn.

Dat oude sociaal-democratische ideaal is nog lang niet bereikt, maar Tinbergen heeft laten zien dat het geen utopie behoeft te zijn. De westerse samenleving heeft in de naoorlogse periode een flink stuk van de weg naar het ideaal afgelegd. Wat Nederland betreft: tussen 1938 en nu is de ongelijkheid van de secundaire inkomensverdeling ten minste gehalveerd. Dit geldt reeds als we letten op de inkomensontvangers. Letten we op het besteedbaar inkomen per consumptant dan is de ongelijkheid nog heel wat meer afgenomen. De tegenstanders van dit proces, dus de echte elitisten, noemen het „nivellering”, een pejoratieve uitdrukking. Tinbergen ziet er daarentegen vooruitgang in. De verkleining van de ongelijkheid geschiedde goeddeels conform het marktgebeuren. Het past dus in de ondernemingswijze produktievorm. Bovendien klopt deze ontwikkeling met de voorkeuren van de meeste burgers. Dat past in de parlementaire democratie.

Het proces is nog steeds aan de gang, al zijn er intussen hoogst storende factoren opgetreden. De depressie is daarvan de ergste: deze bevordert de ongelijkheid tussen werkenden en werklozen, remt de egalitatie der arbeidsinkomens, maakt de winstinkomens een stuk ongelijker (negatieve inkomens voor kleine zelfstandigen!) en bedreigt de sociale voorzieningen. Wil de ontwikkeling naar een betere maatschappij doorzetten dan moet voor alles de depressie uit de wereld. Daarover wil ik het hier niet hebben, ook al liggen er in het werk van Tinbergen aanwijzingen hoe regeringen dit probleem moeten aanpakken en hoe niet.

Als de inzinking wordt overwonnen zal de samenleving waarschijnlijk opnieuw de weg inslaan naar meer egalitaire verhoudingen. Wij moeten hopen dat het elitaire element in de culturele en morele situatie kan worden gecombineerd met de verkleining der sociale verschillen – een ontwikkeling in de geest van Tinbergen.

J. Pen